ISSN – 2277-7911
Impact Factor – 5.958

YOUNG RESEARCHER
A Multidisciplinary Peer-Reviewed Refereed Research Journal

January - 2025
Vol. 14
Special Issue
No. 1

कंपोझीशन योजने अंतर्गत जीएसटी करदात्यांचा तुलनात्मक अभ्यास

विशाल संतोस चंदनखेडे[1], डॉ. आशालता सोनवणे[2]

[1]*संशोधक, के. टी. एच. एम. महाविद्यालय, नाशिक*

[2]*सह संशोधक, असो. प्राध्यापक, कर्मवीर शांतारामबापू कोंडाजी वावरे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, सिडको, नाशिक*

Corresponding Author: विशाल संतोस चंदनखेडे

DOI - 10.5281/zenodo.14875312

प्रास्ताविक:

भारतातील वस्तू आणि सेवा कर (GST) या क्रांतिकारक कर प्रणालीच्या अंमलबजावणीनंतर, विविध प्रकारच्या करदात्यांसाठी आव्हाने आणि संधी निर्माण झाल्या आहेत. संशोधनाचा उद्देश म्हणजे लहान व मध्यम श्रेणीतील व्यवसायांसाठी डिझाइन केलेल्या कंपोझिशन टॅक्स स्कीमचा व्यापक अभ्यास करणे. ही स्कीम व्यवसायांना कर प्रणालीत सोपी आणि अधिक किफायतशीर भागीदारी करण्याची संधी देते. मात्र, या स्कीमच्या अमलबजावणीमुळे उद्धवणार्या विविध गुंतागुंतींचा विश्लेषण करणे आवश्यक आहे.

संशोधनात कंपोझिशन स्कीमच्या विविध पैलूंवर लक्ष केंद्रित केले जाईल, जसे की या स्कीमच्या नियमावली, याची लाभ आणि मर्यादा, व्यवसायांवर होणारा आर्थिक परिणाम, तसेच इतर GST करदात्यांच्या तुलनेत या स्कीमची कार्यक्षमता. संशोधनाच्या माध्यमातून, विश्लेषण केलेल्या डेटावर आधारित निष्कर्ष व सुचवलेल्या सुधारणांमधून या स्कीमच्या भविष्यातील अधिक समावेशक आणि परिणामकारक अमलबजावणीची मार्गदर्शने दिली जातील.

संशोधनाचा अंतिम ध्येय म्हणजे भारतीय व्यवसायांमध्ये कंपोझिशन करदाते यांची आर्थिक सद्यस्थिती समजून घेणे हा आहे.

Keyword: GST Composition Scheme, Tax Compliance in India, GST Turnover Limit, Small Business Taxation, GST Benefits, GST Rates, Tax Simplification, GST Policy, Indirect Taxation, Economic Impact of GST.

कंपोझीशन योजना:

GST (Goods and Services Tax) अंतर्गत कंपोझीशन योजना ही एक कर भरण्याची यंत्रणा आहे जी लहान बिजनेससाठी उपलब्ध आहे. ज्यामध्ये छोट्या व्यवसायांना कमी पेपरवर्कसह, कमी दराने कर भरण्याची सुविधा दिली जाते. सामान्यतः, केवल जीएसटी फाइलिंग प्रक्रियेच्या तुलनेत, कंपोझीशन योजना अंतर्गत फक्त एकत्रित तिमाही परतावा (उदा. GSTR-4) आणि वार्षिक परतावा (उदा. GSTR-9A) फाइल करणे आवश्यक असते. ज्या व्यवसायाची वार्षिक उलाढाल 1.5 कोटी रुपये (विशेष श्रेणीमधील राज्यांमध्ये 75 लाख रुपये) किंवा त्यापेक्षा कमी असावी लागते. ही बाह्य मर्यादा विविध प्रकारच्या व्यवसायांसाठी बदलू शकते आणि या गणनेत समस्त व्यवसायांच्या एकत्रित उलाढाल समाविष्ट केली जाते.

उद्दिष्ट:

1: **कंपोझीशन आणि नियमित जीएसटी करदाते कर संकलनातील फरक अभ्यासणे**

गृहितके:

1. **H_0 (शून्य गृहितक):** कंपोझीशन करदात्यांचे कर संकलन आणि नियमित जीएसटी करदात्यांचे कर संकलन यामध्ये कोणताही फरक नाही.
2. **H_1 (पर्यायी गृहितक):** कंपोझीशन करदात्यांचे कर संकलन आणि नियमित जीएसटी करदात्यांचे कर संकलन यामध्ये फरक आहे.

अभ्यासाचा व्याप्ती (Scope of Study):

1. विषय (Subject/Theme):

"कंपोझीशन योजने अंतर्गत जीएसटी करदात्यांचा तुलनात्मक अभ्यास."

2. भौगोलिक क्षेत्र (Geographical Area):

- **संपूर्ण भारत:** देशभरातील शहरी आणि ग्रामीण भागातील करदाते.
- भौगोलिक दृष्टिकोनातून सर्व क्षेत्रांमधील कंपोझीशन योजना आणि नियमित करदात्यांचा समावेश.

3. कालावधी (Period of Study):

- **जुलै 2017 ते 2024:** जीएसटी लागू होण्याच्या पहिल्या टप्प्यापासून (जुलै 2017) ते 2024 पर्यंतचा कालावधी.
- या कालावधीत कंपोझीशन योजना आणि नियमित जीएसटी करदात्यांच्या आर्थिक आकडेवारीचा अभ्यास.

संदर्भ साहित्याचा आढावा (Literature Review):

मल्होत्रा रूपा आणि राकेश कुमार (2019) यांच्या "जीएसटी कंपोझिशन स्कीमचा लघुव्यवसायांवर व ग्राहकांवर होणारा परिणाम" या शोध निबंधात. संशोधकांनी द्वितीय डेटा वापर केला आहे. संशोधक निष्कर्ष काढतो की कंपोझिशन स्कीमने लहान व्यवसायिकांना कर अनुपालनाच्या ओझ्यापासून सुटका दिली आहे. ई-कॉमर्स व्यवसायांना कंपोझिशन स्कीमचा कोणताही लाभ मिळत नाही, कारण हे व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात भारतीय अर्थव्यवस्थेला योगदान देतात परंतु कंपोझिशन स्कीमच्या कक्षेबाहेर आहेत. कंपोझिशन स्कीममुळे सामान्य स्कीमच्या तुलनेत कर अनुपालनाचा बोझ कमी होतो, कंपोझिशन स्कीममुळे लहान व्यापाऱ्यांना नियमित औपचारिकतांपासून सुटका मिळते व ते कमी जीएसटी दराने वस्तू व सेवा प्राप्त करू शकतात, त्यामुळे इनपुट टॅक्स क्रेडिटची सुविधा नसतानाही त्यांना लाभ होतो.

डॉ. ए. जगन गोपू (2021) यांच्या "भारतातील जीएसटीचे संकलनात कंपोझीशन आणि व्यवसायानुसार योगदान" या शोध निबंधात जीएसटीच्या संकलनाच्या विविध घटकांचा अभ्यास केला गेला. संशोधकांनी द्वितीय प्रकारचा डेटा वापरला. अभ्यासाच्या चर्चेत कंपोझिशन स्कीम मधून कर संकलन आकडेवारी ही सेस सोबत अकत्रित दाखवली आहे. त्यामुळे कंपोझिशन स्कीम अंतर्गत केलेली चर्चा अपूर्ण ठरते.

राहुल नंदी (2018) यांच्या "जीएसटीचा लहान आणि मध्यम उद्योगांवरील परिणाम: रचना योजनेंतर्गत नोंदणीकृत" या निबंधात . संशोधकांनी या अभ्यासासाठी केवळ द्वितीयक डेटाचा वापर केला आहे, जो सरकारी नोंदवही आणि वित्तीय अहवालांतून गोळा केला गेला आहे. जीएसटीच्या

अंमलबजावणीमुळे लहान आणि मध्यम उद्योगांसमोर नवीन कर प्रणालीस अनुकूल होण्याचे आव्हान निर्माण झाले आहे, ज्यामध्ये अधिक लेखा आणि पालनाची वाढलेली खर्च आहेत. या उद्योगांचे स्वामीत्व सामान्यत: मालकाच्या हातात असते किंवा ते सीमित साधने आणि तज्ञतेने चालवले जातात. जीएसटी पूर्वीच्या काळात या व्यवसायांना फार कमी नियमांचे पालन करावे लागत होते. मात्र, जीएसटी प्रणालीत त्यांना अनेक कायदेशीर बाबींचे पालन करावे लागते. या अभ्यासातून उद्योगांच्या आव्हानांचे व संधींचे विश्लेषण केले गेले आहे, ज्यामुळे लहान उद्योगांना या नवीन कर प्रणालीत अधिक सुलभतेने समाविष्ट करण्याच्या मार्गाची ओळख होऊ शकते. तसेच, या अभ्यासाने लहान उद्योगांसाठी जीएसटीच्या प्रणालीच्या सोप्या व सहज सुलभ पद्धतींची माहिती दिली आहे, ज्यामुळे ते या नवीन कर प्रणालीत अधिक प्रभावीपणे काम करू शकतील.

1.अनुपालन प्रक्रिया सोपेपणा:

कंपोझीशन योजना अंतर्गत करदात्यांना मासिक रिटर्नच्या (Monthly Returns) तुलनेत तिमाही रिटर्न फाइलिंग (Quarterly Returns) करणे आवश्यक आहे. यामुळे लहान व्यावसायिकांचा अनुपालन खर्च कमी होतो. तथापि, नियमित करदात्यांच्या तुलनेत Input Tax Credit (ITC) उपलब्ध नसल्यामुळे व्यवसाय कार्यक्षमतेवर परिणाम होतो

2. कर दर आणि कर भार:

कंपोझीशन योजना अंतर्गत करदात्यांना त्यांच्या उलाढालीवर 1% ते 6% दराने कर भरावा लागतो. यामुळे व्यवसायाचा खर्च कमी होतो, परंतु ITC च्या अभावामुळे मोठ्या B2B व्यवहारांमध्ये स्पर्धात्मकता कमी होते.

3. उलाढाल मर्यादा:

कंपोझीशन योजना साठी उलाढाल मर्यादा 1.5 कोटी आहे, जी लहान व्यवसायांना कर सवलतीचा लाभ घेण्यास सक्षम करते. तथापि, राज्याबाहेरील विक्री (Interstate Sales) यावर मर्यादा असल्यामुळे व्यवसाय विस्तारावर बंधने येतात .

4. कर संकलनातील योगदान:

2017-2021 दरम्यान, कंपोझीशन योजना अंतर्गत करदात्यांचे राष्ट्रीय जीएसटी संकलनात योगदान कमी आहे, कारण त्यांच्या उलाढालीवर कमी दराने कर लावला जातो. मात्र, या योजनेने लहान व्यवसायांना जास्त पारदर्शक बनवले आहे.

5. व्यवसायाचे प्रकार आणि मर्यादा:

तंबाखू, पानमसाला आणि आइसक्रीम यासारख्या काही उत्पादनांसाठी कंपोझीशन योजना लागू नाही. शिवाय, ई-कॉमर्स व्यवसायासाठी देखील ही योजना उपलब्ध नाही.

कंपोझीशन योजना साठी पात्रता प्राप्त करण्यासाठी, व्यवसायाची काही विशेष अटी असाव्या लागतात:

- **उलाढाल सीमा**: एकूण वार्षिक उलाढाल किमान 1.5 कोटी रुपये असावी लागते.
- **व्यवसायाची प्रकृती**: ही योजना फक्त सामान व सेवा पुरवठादारांसाठी उपलब्ध आहे आणि काही विशिष्ट श्रेणीमध्ये येणाऱ्या सामाग्रींसाठी लागू होत नाही.
- **इनपुट कर क्रेडिट नाही**: कंपोझीशन योजना अंतर्गत व्यवसायांना खरेदी व कार्यान्वयनासाठी कर क्रेडिट प्राप्त करण्याची परवानगी नाही.
- **सामान्य कर दर कमी**: कंपोझीशन योजना द्वारे कर भरणे जीएसटीच्या सरासरी दरांपेक्षा कमी असते, जसे की सामान्यतः 1% ते 6% दरात कर भरणे आवश्यक आहे.

फक्त एका तिमाहीत कर भरणे:

कंपोझीशन योजना अंतर्गत, व्यावसायिकांना तिमाहीत कर देणे आवश्यक आहे, जे सहसा त्यांचा

हिशोब सोडविण्यासाठी सुलभ असतो. हे त्यांच्या आर्थिक स्थिरतेसाठी उपयुक्त आहे कारण त्यांना एकाच वेळी मोठ्या रकमेत कर भरणे आवश्यक नसते.

अनुपालन आवश्यकता:

1. रिटर्न दाखल करणे:

- **तिमाही रिटर्न** (CMP-08): कंपोझीशन करदात्यांना प्रत्येक तिमाहीत CMP-08 फॉर्मद्वारे त्यांच्या टर्नओव्हरवर आधारित कर भरणा करावा लागतो. उदाहरण: जर एप्रिल मे आणि जून तिमाहीसाठी तुमचा एकूण विक्रीची रक्कम मोजून टर्नओव्हर रु. 10 लाख असेल, तर तुम्हाला 1% (सामान्य व्यवसायांसाठी) किंवा 2% (उत्पादकांसाठी) यानुसार तिमाही कर भरावा लागेल.
- **वार्षिक रिटर्न** (GSTR-4): CMP-08 तिमाही फॉर्म नंतर, वर्षाच्या शेवटी GSTR-4 दाखल करावा लागतो, जो संपूर्ण वर्षाचा कर भरणा आणि व्यवहारांची माहिती संकलित करतो.**उदाहरण**: एप्रिल ते मार्चपर्यंतच्या एकूण टर्नओव्हरवर आधारित कर आणि व्यवहार GSTR-4 मध्ये दाखल करणे आवश्यक आहे.

2. इनव्हॉइस जारी करणे:

कंपोझीशन करदात्यांना "Bill of Supply" जारी करावे लागते कारण ते त्यांच्या ग्राहकांकडून थेट GST गोळा करू शकत नाहीत.उदाहरण: जर तुम्ही एक रेस्टॉरंट चालवत असाल आणि कंपोझीशन योजना अंतर्गत असाल, तर ग्राहकाला दिलेल्या बिलावर "Bill of Supply" असे लिहावे लागते आणि त्यावर GST दर दाखवला जात नाही. याचा अर्थ ग्राहकाकडून कर वसूल करण्याची आवश्यकता नाही.

कर दर:

कंपोझीशन योजना अंतर्गत कर दर व्यवसायाच्या प्रकारावर अवलंबून असतो:

सामानांच्या उत्पादक आणि व्यापारी: 1% GST, ज्यामध्ये 0.5% CGST आणि 0.5% SGST समाविष्ट असते. अल्कोहोल न प्याणाऱ्या रेस्टॉरंट्स: 5% GST, ज्यामध्ये 2.5% CGST आणि 2.5% SGST विभागलेले असते. सेवा पुरवठादार:आणि काही वीट , फरशी उत्पादक 6% GST, ज्यामध्ये 3% CGST आणि 3% SGST समाविष्ट असते.

फायदे:

कंपोझीशन योजना चा मुख्य फायदा म्हणजे कराची कमी भरणा आणि अधिक साधी प्रक्रिया. त्यातले काही फायदे खालीलप्रमाणे आहेत:

कमीत कमी कागदपत्रे: कमी कागदपत्रे भरण्याचे काम लोकांना गुणकारी बनवते, ज्यामुळे त्यांना अधिक कामाच्या विषयावर लक्ष केंद्रित करणे शक्य होते.

सुलभता: फाइलिंग प्रक्रिया एका तासात अधिकतम कर भरण्याची सुविधा देते., जे लहान व्यवसायिकांच्या कडून स्वीकृती प्राप्त करतो. अर्थशास्त्रीय लाभ: यामुळे त्यांच्या तरलतेत (liquidity) वर्धन होते कारण ते कमी कर भरण्यात खर्च करतात, ज्यामुळे व्यावसायिकांचे कार्य चालवण्यात अधिक धैर्य येते.

त्रुटी आणि निर्बंध:

कंपोझीशन योजना मध्ये काही दोष देखील आहेत ज्यांचा विचार करूनच व्यवसायाने ती स्वीकारायची आहे:

इनपुट कर क्रेडिटची अनुपलब्धता: B2B व्यवसायासाठी, असे कर क्रेडिट उपलब्ध नाही ज्यामुळे कोणीही क्रेता त्यांच्याकडून खरेदी करताना उपलब्ध नाही. यामुळे व्यवसायावर नकारात्मक प्रभाव पडू शकतो.

कर वसुलीस अयोग्यता: कंपोझीशन योजना अंतर्गत ग्राहकाकडून कर वसुली करता येत नाही कारण व्यवसायिक कर चालवण्यास सक्षम नसतात.

भौगोलिक निर्बंध: या योजनेचे अंतर्गत, व्यवसाय आंतरराज्यीय पुरवठा करण्यास सक्षम नाहीत, ज्यामुळे त्यांच्या व्यवसायाची वाढ थांबते.

संशोधन पद्धती:

सदर शोध निबंधात विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला असून . यासाठी द्वितीयक माहिती स्रोतांचा वापर केला गेला आहे. करिता वस्तू आणि सेवा कर, भारत सरकार, राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेश, जीएसटीच्या 7 वर्षांचा सांख्यिकीय अहवाल वापरण्यात आला आहे .

गृहीतकाची पडताळणी – (Hypothesis Testing):

जीएसटी संकलनाच्या विविध प्रकारांच्या महत्त्वाच्यामाहितीचे तुलनेसाठी खालील गृहितकाचा (hypotheses) विचार करण्यात आला आहे :

केली आहे . व त्यांचा आलेख खाली दिला आहे

H_0 (शून्य गृहितक): कंपोझीशन करदात्यांचे कर संकलन आणि नियमित जीएसटी करदात्यांचे कर संकलन यामध्ये कोणताही फरक नाही.

H_1 (पर्यायी गृहितक): कंपोझीशन करदात्यांचे कर संकलन आणि नियमित जीएसटी करदात्यांचे कर संकलन यामध्ये फरक आहे.

वरील गृहिताच्या पडताळणीसाठी खालील आलेख दिलेला आहे. यामधे जीएसटीच्या 7 वर्षांचा सांख्यिकीय अहवाल(जुलै 2017 ते जून 2024) मधील एकूण कर संकलन याची आकडेवारी एकत्रित करून त्यांची गोळा बेरीज

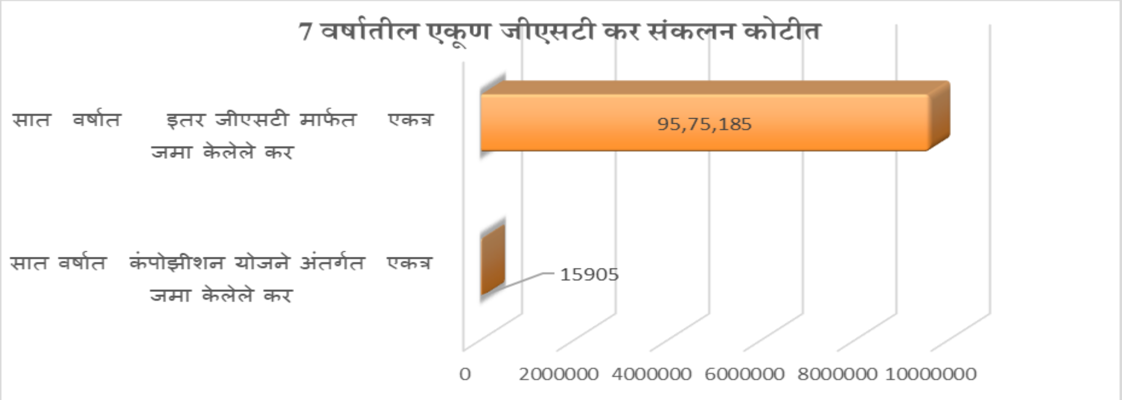

	सात वर्षात कंपोझीशन योजने अंतर्गत एकत्र जमा केलेले कर	सात वर्षात इतर जीएसटी मार्फत एकत्र जमा केलेले कर
Series1	15905	95,75,185

आकडेवारीची व्याख्या:

- **सामान्य GST कर संकलन:** 95,75,185 कोटी रुपये
- **कंपोझिशन GST कर संकलन:** 15,905 कोटी रुपये
- **सामान्य GST कर संकलनाचे प्रमाण:** 99.83%
- **कंपोझिशन GST कर संकलनाचे प्रमाण:** 0.17%

यावरून हे स्पष्ट होते की कंपोझिशन GST चे संकलन सामान्य GST संकलनाच्या तुलनेत खूपच कमी आहे, जे आपल्या पर्यायी गृहितक H_1 चे समर्थन करते. यामुळे आपण H_0 अस्वीकारून H_1 स्वीकार करतो, अर्थातच कंपोझिशन करदात्यांचे कर संकलन आणि नियमित जीएसटी करदात्यांचे कर संकलन यामध्ये महत्त्वाचा फरक आहे.

चर्चा:

कंपोझिशन जीएसटी मधे गेल्या 7 वर्षात रिटर्न फाईल केलेल्या अकडेवारीचा आढावा खालील आलेखामधे दिला आहे. यामधे सरासरी 29% हे रिटर्न फाइल नील दाखवत आहे , आणि ही नील फाइल दाखवण्याचे कारणे पुढील असू शकतात.

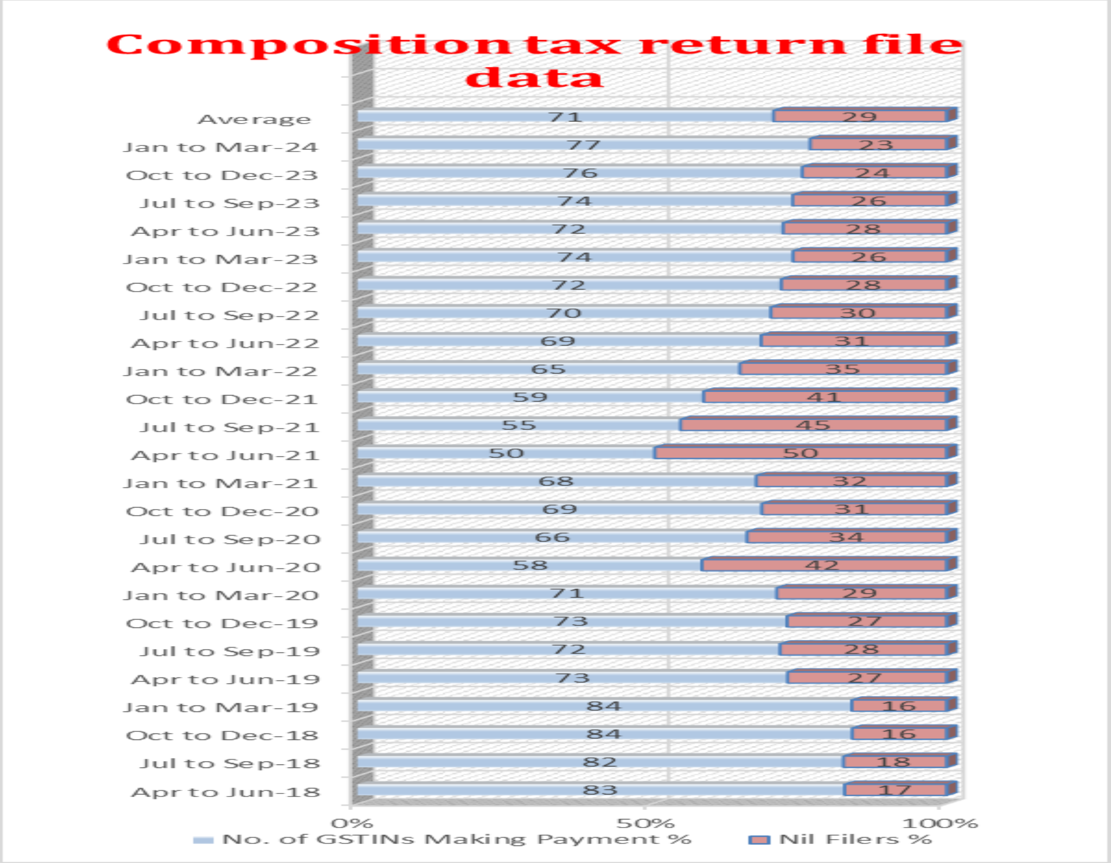

1. जेव्हा त्या कालावधीत कोणताही व्यवहार (transactions) झालेला नसतो.
   - विक्री (sales) नाही.
   - खरेदी (purchases) नाही.
   - कोणताही व्यवसायिक व्यवहार नाही.
2. जेव्हा व्यवसाय तात्पुरता बंद असतो परंतु GST नोंदणी अद्याप चालू असते.
3. जेव्हा मागील कालावधीतील सर्व व्यवहार पूर्णपणे रद्द केले गेले असतात.
4. नैसर्गिक आपत्ती किंवा अन्य कारणांमुळे व्यवसाय तात्पुरता थांबवला असेल तेव्हा.

यावरून कंपोझिशन करदाते व्यवसायाच्या अगदी सुरवातीचा अथवा व्यवसायाच्या अगदी शेवटीचा काळ असल्याची शकता नाकारता येत नाही. व्यवहार बंद असणे ही कंपोझिशन कर दात्यासाठी एक धोक्याची निशाणी आहे . हे छोटे व्यवसाईक स्वयम रोजगरासोबत त्यांच्या दुकानात किंवा व्यवसायात दुसऱ्यालाही काम देवून रोजगार निर्मिती चे काम करत असते. Apr to Jun-18 ला 15,88,663 कंपोझिशन करदात्यानी रिटर्न फाइल सादर केला आहे. ती Jan to Mar-24 अखेर 959553 कंपोझिशन करदात्यानी रिटर्न फाइल सादर केला आहे. ही घट 629110 म्हणजेच 40% आहे. प्रामुख्याने कंपोझिशन करदात्याची वैशिष्टे निरीक्षणातून पुढील प्रमाणे असतात,

- व्यक्तिगत प्रायोजक ,
- एकेरी मालकी,
- मर्यादित भांडवल ,
- यांत्रिकीकरणाचा अभाव किंवा तांत्रिक मागासलेपणा,
- श्रम विभाजनाचा अभाव ,
- मर्यादित संसाधणे,

- मर्यादित पत क्षमता ,
- विषेशीकरण याचा अभाव ,
- मर्यादित श्रम शक्ति ,
- मार्केटिंग कौशल्याचा अभाव

इत्यादि कारणांमुळे व्यवसायाचे खर्च हा अधिक असतो. जो लाभ महामान उत्पादनात होते ते लाभ छोट्या व्यापऱ्याला मिळत नाही. सहाजिकच ते व्यवसाय खर्च अधिक व नफा प्रमाण कमी असतो. आज भारत सरकार स्टार्ट उप इंडिया सारखे योजना लावून उदयोन्मुख व्यवसायाला कर सवलती देत आहे. नील फाइल करणारे व्यवसायीक व छोटे कंपोझिशन करदाते यांना स्टार्ट-अप व्यवसायिकासाठीच्या योजनेप्रमाणे सवलती देणे, व डबघाईला आलेल्या व्यवसायांसाठी स्टँड-अप योजना सुरू करणे आवश्यक आहे. एकूण जीएसटी संकलणात **कंपोझिशन GST कर संकलनाचे प्रमाण:** 0.17% हे अगदीच खूप कमी आहे. सरकारनी कंपोझिशन करदाते यांना पूर्ण कर सवलत दिल्यास सरकारला फारसा फरक पडणार नाही . लहान व्यवसायिकाला व्यवसायातील कमी आर्थिक अडथळे आल्यास व्यवसाय पुढे नेण्यास मदत होईल मोठ्या व्यवसाय झाल्यास सरकारला मोठ्या प्रमाणात कर संकलनातून भविष्यात अर्थव्यवस्थेच्या विकासाला मदत होईल. सरकारला सगळ्यात मोठ्या प्रमाणात कर हे मोठ मोठ्या आर्थिक संस्था कडून मिळताना संख्याकी माहिती मधे दिसत आहे. कुठेतरी छोट्या व्यापऱ्यांना थ्रेशोल्ड मर्यादा वाढवून छोट्या वापऱ्याना कमी अडचणी आर्थिक झळ व्यावसायिकाला होईल याचा पुनर्विचार सरकारनी करणे आवश्यक आहे. बाजारातील वाढती स्पर्धात्मकतामूळे शुल्लक नफ्यावर छोटे व्यापारी व्यवसाय करत असतात. छोट्या व्यापऱ्याचा संबंध थेट ग्राहकाशी मोट्या प्रमानात म्हणजेच (B2C) ऑफलाइन होतो. कंपोझिशन करदात्याचे प्रामुख्याने ग्राहक सुद्धा गरीब आणि मध्यम वर्ग आहे . यांना पूर्ण कर सवलती मिळाल्यास बाजारातील पूर्ण स्पर्धेमुळे ग्राहकाला कमी किमतीत वस्तु व सेवाची मिळेल, व ग्राहकाच्या वास्तविक उत्पन्नात वाढ होइल. मध्यम व गरीब जनतेची उपभोग प्रवृत्ती वाढत्या उत्पन्नाशी अधिक असल्याने अतेरिक्त उत्पन्नाच्या भाग हा बाजारात मागणी वाढवण्याचे काम करेल पर्यायाने विक्रीतून सरकारला अधिक कर संकलण होईल. सरकारने छोट्या छोट्या व्यापऱ्याला कर सवलती देण्याचा पुनरविचार करण्याची गरज आहे.

जीएसटी संख्याकी अहवाल असे दर्शवत आहे की सरासरी वार्षिक 29686 रुपये कंपोझिशन करदाते कर भरत आहे. यावरून सरासरी त्यांची विक्री संभावना काढली असता पुढील प्रमाणे दिसून येईल.

कंपोझिशन करदाते कर दरानुसार प्रकार	सरासरी भरलेला जीएसटी	सरासरी नुसार अंदाजित वार्षिक विक्री संभावना
1%	29,686	29,68,600
5%	29,686	5,93,720
6%	29,686	4,94,767

यावरून कंपोझिशन करदात्यांची खूपच अल्प प्रमाणात वार्षिक सरासरी विक्री होते. यांच्या अल्प विक्रीमुळे कर संकलणावर परिणाम होतो. 1% दर असलेल्या कंपोझिशन करदात्याची सरासरी विक्री ही 30 लाख पर्यन्त जात आहे. परंतु 5% आणि 6 % कंपोझिशन करदाते यांच्या सरासरी नुसार अंदाजित वार्षिक विक्री संभावना बघितली तर त्यातून 50% नफा जरी गृहीत धरला असता. त्यांना खूप कमी नफा

मिळण्याची शक्यता आहे. यावरून कंपोझिशन करदात्याची सरासरी आर्थिक स्थिति चिंताजनक वाटते. सरकारनी अश्या व्यवसायिकांकडून खरंच जीएसटी संकलन करावे का ? हा प्रश्न चिन्ह तयार होत आहे . सरकारनी कुठेतरी थ्रेशोल्ड लिमिटची समीक्षा करायला पाहिजे व ती वाढवली पाहिजे . यातून छोटे व्यापारी ज्यांची उत्पन्न आणि नफा प्रमाण खूप कमी आहे मुक्त होतील अशी व्यवस्था केली पाहिजे.

भारतातील वस्तू आणि सेवा कर (GST) प्रणाली अंतर्गत, कंपोझिशन टॅक्स स्कीम ही लहान व्यवसायांसाठी एक विशेष योजना आहे. ही योजना विशेषत: त्या व्यवसायांसाठी डिझाइन केलेली आहे ज्यांची वार्षिक उलाढाल एक निश्चित मर्यादेच्या आत आहे. कंपोझिशन स्कीमचा मुख्य हेतू हा आहे की लघु व मध्यम श्रेणीतील व्यवसायांना कर प्रणालीतील जटिलता आणि अनुपालनाची गरज कमी करून सोप्या पद्धतीने कर भरण्याची सुविधा देणे.

कंपोझिशन स्कीम अंतर्गत, करदात्यांना मासिक किंवा त्रैमासिक रिटर्न ऐवजी फक्त त्रैमासिक रिटर्न भरावे लागते. यामुळे व्यवसायांना अधिक सोप्या आणि कमी खर्चाच्या प्रक्रियेद्वारे कर भरण्याची सुविधा मिळते. तथापि, या योजनेची काही मर्यादा देखील आहेत. उदाहरणार्थ, कंपोझिशन स्कीम अंतर्गत नोंदणीकृत व्यवसायांना इनपुट टॅक्स क्रेडिटची सुविधा उपलब्ध नसते, आणि हे व्यवसायांना इतर राज्यांतील व्यवसायांशी व्यापार करण्यास मनाई आहे.

संशोधन दर्शविते की कंपोझिशन स्कीम अंतर्गत करदात्यांच्या कर संकलनाची टक्केवारी ही नियमित GST करदात्यांच्या तुलनेत फारच कमी आहे. हे स्पष्ट दर्शविते की लहान व्यवसायांसाठी ही योजना खूप फायदेशीर असून सुद्धा, त्याचा राज्याच्या आर्थिक संकलनावर फारसा परिणाम होत नाही. याचा अर्थ असा की कंपोझिशन स्कीम अंतर्गत करदात्यांचे कर संकलन सामान्य GST करदात्यांच्या तुलनेत खूपच कमी आहे.

कंपोझिशन स्कीमच्या अनेक फायद्यांपैकी एक म्हणजे या योजनेमुळे लहान व्यवसायांना कर भरण्याच्या प्रक्रियेतून अनेक अडचणी आणि अडथळे दूर होतात जसे की वेळ आणि खर्चाची बचत. मात्र, याची काही सीमा आहेत जसे की उल्लेखित राज्यांतील व्यवसाय विस्तारावरील बंधने आणि इनपुट टॅक्स क्रेडिटची अनुपलब्धता. या सीमा व्यवसायांना आणखी मोठ्या प्रमाणात स्पर्धात्मक बाजारपेठेत टिकून राहण्यासाठी अडचणी उद्भवण्याची शक्यता निर्माण करतात.

याचा एक परिणाम म्हणून, कंपोझिशन स्कीमचे पुनरावलोकन आणि संभाव्य सुधारणा यावर विचार करणे आवश्यक आहे. यात अशा सुधारणांचा समावेश असू शकतो ज्यामध्ये अधिक व्यवसायांना या योजनेचा फायदा घेता येईल आणि त्यांच्या स्पर्धात्मकतेत वाढ होईल. यासाठी सरकारने कर प्रणालीच्या अधिक समावेशक आणि लवचिक बनविण्याच्या दृष्टीकोनातून कार्य करणे आवश्यक आहे.

अशा प्रकारे, कंपोझिशन स्कीम ही व्यवसायांना कर संकलनातील त्यांच्या योगदानाचे महत्व समजून घेण्यास मदत करते आणि त्यांच्या आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत त्यांना सहाय्य करते. ही योजना न केवळ व्यवसायांना, तर संपूर्ण अर्थव्यवस्थेला ही स्थिरता आणि वाढीची संधी प्रदान करते.

नव संशोधकासाठी शिफारशी:

नील रिटर्न फाइल दाखवणाऱ्या कंपोझिशन करदात्याच्या आर्थिक अडचणीचा सर्वे करून अभ्यास करण्याची गरज आहे.

निष्कर्ष:

कंपोझिशन टॅक्स स्कीमच्या ७ वर्षांच्या कालावधीतील विश्लेषणातून काही महत्त्वपूर्ण निरीक्षणे समोर आली आहेत. या स्कीमचा मुख्य उद्देश लहान आणि मध्यम श्रेणीतील व्यवसायांना कर प्रणालीतील जटिलता कमी करून अनुपालनाची प्रक्रिया सोपी करणे

हे आहे. तथापि, याच्या कार्यान्वयनाच्या प्रभावांचा आढावा घेतल्यानंतर काही महत्त्वपूर्ण गोष्टी स्पष्ट होतात.

पहिल्यांदा, निल फाइलर्सचे प्रमाण वाढत आहे, जे दर्शविते की व्यवसाय किंवा बाजारपेठेतील गतिविधी कमी होत आहे किंवा व्यवसायांना कराची देयता निर्माण होत नाही. हे आर्थिक मंदी किंवा बाजारातील अडचणींचे संकेत असू शकते. त्यांच्या आर्थिक प्रगतीसाठी दुसरीकडे, पेमेंट करणाऱ्या GSTINs चे प्रमाण कमी होताना दिसत आहे, हे दर्शविते की कर संकलनाची प्रक्रिया आणखी चांगली करण्याची गरज आहे.

या सर्व निरीक्षणांचा अर्थ असा होतो की कंपोझिशन स्कीमची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे. सरकारने या स्कीमच्या अटी आणि नियमांची पुन्हा एकदा समीक्षा करून ती अधिक परिणामकारक आणि लवचिक बनविण्यासाठी काम करावे. यात छोट्या व्यवसायांना मुक्त करण्यासाठी थ्रेशोल्ड मर्यादा बदलत्या काळानुरूप वाढवली पाहिजे. यात अधिक समावेशक आणि लवचिक प्रक्रिया समाविष्ट केली पाहिजे.

अशा प्रकारे, कंपोझिशन स्कीमच्या पुनरावलोकनातून न केवळ व्यवसायांना फायदा होईल तर संपूर्ण अर्थव्यवस्थेला स्थिरता आणि वाढीच्या नवीन संधी मिळतील. त्यामुळे या स्कीमचे समर्थन आणि सुधारणा आवश्यक असून, त्याचे योग्य कार्यान्वयन अत्यंत महत्वाचे ठरेल.

संदर्भ (References):

1. Kumar, R. & Malhotra, R. (2022). *कंपोझीशन योजना under GST: Facilitate for Small Scale Businesses and Consumers.* ResearchGate.
2. Nandi, R., & Banerjee, P. (2018). *Impact of GST on Small and Medium Enterprises (SMEs) Registered under कंपोझीशन Scheme: An Assessment.* International Journal of Management, IT & Engineering. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/373805944_Impact_of_GST_on_Small_and_Medium_Enterprises_SMEs_Registered_under_Composition_Scheme_An_Assessment.
3. Azhagesan, J. G. (2021). *A Study on Collection, कंपोझीशन and Business-wise Contribution of GST in India.* Sambodhi Journal. Retrieved from (PDF) A STUDY ON COLLECTION, COMPOSITION AND BUSINESS-WISE CONTRIBUTION OF GST IN INDIA
4. GSTN. (2023). *Composition scheme.* Retrieved from https://www.gstn.org.in/assets/mainDashboard/Pdf/Tri-fold-Leaflets/2Tri-fold-Leaflet-Composition-Scheme_IITF-2023.pdf
5. ClearTax. (Nov 4th, 2024.). *GST composition scheme: Rules, turnover limit, rate, benefits.* Retrieved from https://cleartax.in/s/gst-composition-scheme
6. Bajaj Finserv. (Sept. 2023). *GST composition scheme – Rules, turnover limit, rate, and benefits.* Retrieved from https://www.bajajfinserv.in/gst-composition-scheme
7. ClearTax. (May, 2024.). *Composition scheme under GST explained.* Retrieved from https://cleartax.in/s/composition-scheme-under-gst.
8. Bhagyalakshmi, R. (2023). *Administrative Mechanisms of GST* (SCTX-4/SDTX-6). University of

Madras, Institute of Distance Education.

9. Annapoorna. (2024). *GST Composition Scheme: Rules, Turnover Limit, Rate, Benefits.* ClearTax. https://cleartax.in/s/gst-composition-scheme

10. *faq-composition-levy-revised.pdf.* (2023). cbic-gst.gov.in. https://cbic-gst.gov.in/pdf/faq-manual/faq-composition-levy-revised.pdf

संदर्भ सूची :

Composition Tax Collection

Sr. No	Return Period	No. of Returns Filed	No. of GSTINs Making Payment	Nil Filers	Tax Paid in Cr	Avg. Tax per GSTIN current quarter	Nil Filers %	No. of GSTINs Making Payment %
1	Apr to Jun-18	1588663	1313501	275162	716.67	5456.15	17	83
2	Jul to Sep-18	1556889	1284293	272596	669.04	5209.37	18	82
3	Oct to Dec-18	1527527	1282597	244930	718.23	5599.8	16	84
4	Jan to Mar-19	1488906	1249166	239740	757.37	6062.99	16	84
5	Apr to Jun-19	1458551	1064834	393717	704.05	6611.81	27	73
6	Jul to Sep-19	1424155	1021776	402379	649.51	6356.72	28	72
7	Oct to Dec-19	1409916	1027959	381957	717.44	6979.31	27	73
8	Jan to Mar-20	1393023	991343	401680	699.77	7058.86	29	71
9	Apr to Jun-20	1391893	813938	577955	367.69	4517.46	42	58
10	Jul to Sep-20	1388760	918439	470321	549.40	5981.86	34	66
11	Oct to Dec-20	1369570	940043	429527	686.54	7303.29	31	69
12	Jan to Mar-21	1352607	915800	436807	727.90	7948.25	32	68
13	Apr to Jun-21	1320360	666334	654026	404.96	6077.49	50	50
14	Jul to Sep-21	1304593	715445	589148	515.20	7201.17	45	55
15	Oct to Dec-21	1285855	755374	530481	611.58	8096.36	41	59
16	Jan to Mar-22	1270455	824743	445712	717.67	8701.7	35	65
17	Apr to Jun-22	1221940	837294	384646	681.95	8144.74	31	69
18	Jul to Sep-22	1187926	833621	354305	675.97	8108.84	30	70
19	Oct to Dec-22	1169899	841354	328545	734.91	8734.86	28	72
20	Jan to Mar-23	1155109	854001	301108	806.17	9439.87	26	74
21	**Apr to Jun-23**	**1104864**	**798193**	**306671**	**685.78**	**8591.6**	**28**	**72**
22	**Jul to Sep-23**	**1063674**	**785754**	**277920**	**667.51**	**8495.21**	**26**	**74**
23	**Oct to Dec-23**	**1028175**	**776435**	**251740**	**716.50**	**9228.1**	**24**	**76**
24	**Jan to Mar-24**	**959553**	**737133**	**222420**	**723.56**	**9815.91**	**23**	**77**
24	**Jan to Mar-24**	**959553**	**737133**	**222420**	**723.56**	**9815.91**	**23**	**77**
	Average of total PERIOD Quarterly	**1295297**	**919460**	**375837**		**7422**	**29**	**71**
	Average of total PERIOD Annual			**1503346**		**29686**	**29**	**71**

स्रोत - https://www.gst.gov.in/download/gststatistics